

OVER DE BOURDON EN HET CARILLON VAN DE LANGE JAN IN MIDDELBURG 1715 – 1940 – 1953

“dum campana sonat, vitae tunc labitur aetas”

Brand in de toren

Middelburg, 1 augustus 1712. Een stad vol bedrijvigheid. Levendige drukte op kaden en markten. Poorters op het Abdijplein, op weg naar de Munt of de Admiraliteit. Bestuurderen op het plein voor het stadhuis. En hoog boven dat alles uit de Lange Jan, de fraaie toren van de oude Abdij. Een dag als zovele tijdens een zomer in Zeeland. Tot een dreigend gerommel zich van verre liet horen en donkere wolken zich boven de stad samentrokken. Gehaast spoedden de burgers zich huiswaarts, gedachtig aan de woorden van hun prediker Jacobus Leydekker over de “stem van Gods vreselijke toorn” en “het straffende hemelvuur”.

Een felle flits raakt de toren. Vlammen spelen om de spits en lopen langs het dak van de kerk. De Lange Jan gaat branden, het dak vat vlam. De brandmeesters met hun hulpen zijn spoedig ter plekke, maar hun spuiten reiken niet ver genoeg. Vrijwel onbereikbaar loeit het vuur. Reddeloos gaat de Lange Jan ten onder. Twee helpers, Jan Craye en Pieter de Lange komen om in de laaiende vlammen.

Aan de voet van de toren vormde zich een berg van steen en puin, halfverbrand hout en gesmolten lood, brons en koper. En daaronder, zwaar beschadigd, de grafzerk, die als sluitsteen diende voor de grafkelder van de familie Bedloo.

Ds. Jac. Leydekker

“Op het verbranden van de Abdy-Tooren ‘wraakstraf over ’t quaad’. En het beschadigen der Kerken daardoor.” Dat schreef Leydekker boven zijn vers over de torenbrand. De boekdrukker J.J. Callenfels, “papierverkooper woonende in den Langendelft,” gaf het uit.

“Middelburgers”, zo begint het, “leert uw les uit dit vreselijke blixemoordeel. En gedenkt hoe het Gekraak van ’s Heeren Donder schaterde in de lucht.”

De Libertijnen roept hij toe: “Dwaze Vrijdenkers, wilt ge nog niet begrijpen dat dit vuur van God kwam? Vaker toch al heeft Hij Zijn Hemelse vuur op u doen neerdalen, om uw vele zonden. Hij zelf beschadigde de daken van de

kerk. Hij schreef zijn MENE TEKEL vlammend aan de wand.” Geteld, gewogen, te licht!

Hart van Middelburg

Wim Abelen

Fabricken (bouwkundigen)

Reeds enkele maanden na die rampzalige eerste augustus, legde de fabrick Jolijt een ontwerp voor en diende de stadsbrandmeester, tevens fabrick, Floris Bedloo, een plan in voor de herbouw. “Grootsch en deftig, wel ende loffelijk” moest het worden, een rijke stad waardig. Pieter Graafschap die veel ervaring had opgedaan bij de herbouw van de toren in Breda, werd aangezocht. Hij nam de leiding van het werk op zich.

En om helemaal zeker te zijn van een goed resultaat werd advies gevraagd aan Jac. Rومان. Hij was architect geweest bij Stadhouder-Koning Willen III. Ook Steven Vennekool heeft aan de besprekingen deelgenomen. En zo is er een fraaie houten torenbekroning gebouwd, met koperen platen en gekroond met de keizerskroon, vol parels. En nog daartoe een prachtig carillon, afgestemd op de welluidende

Dan komt Unger weer met een nieuw voorstel. "Als we die Bourdon (voor de gelegenheid weegt hij dan 10.000 kg.), nu eens geheel opgeven. Dan kunnen een aantal klokken, met gezamenlijk hetzelfde gewicht, over naar de C-lijst." Het kan de Inspektor niet veel meer schelen. De opdracht van de "Rüstungsinspektion" is bekend. Ze trappen ook niet in de 10.000 kg. Voor 5.000 kg. mag de ruil doorgaan, laat hij weten.

En vervolgens heeft iemand de Bourdon op een P-lijst gezet! Hij stond toen al wel lang in Gorkum, op de verzamelplaats Spijk. Met een P erop gekalkt. Of was het een M?

Richtlinien für die Glockenabnahme

Voortaan, zo verordonneerde de Inspektor, dienen de lijstletters met verf op de klokken te worden gezet. En geheel volgens voorgeschreven model. Krijt is niet meer toegestaan.

En alle klokken, ook de M's en P's dus, dienen uit de torens te worden gehaald, zodat de firma Meulenberg ze gemakkelijk kan ophalen.

Een lawine van felle protesten volgde. Dat kan niet, zonder de toren zware schade tot te brengen, lieten alle plaatsen weten. Brouwershaven schreef dat ze dan tweederde van de toren moesten afbreken! En wie herstelt de schade? Wie levert de bouwmaterialen daarvoor, nu de bezetter een algemene bouwstop heeft bevolen?

Leerdam

Vanuit Gorkum, (verzamelplaats Spijk) worden vervolgens alle klokken met een P of een M overgeplaats naar Leerdam. En zo werd de Bourdon een plaatsje toegewezen op de terreinen van de glasfabriek aldaar.

De grafkelder

Het puin en het metaal aan de voet van de toren waren in de maanden na de brand van 1940 netjes opgeruimd door de DiWeMi, de Dienst Wederopbouw Middelburg. De grafkelder van de Bedloo's werd provisorisch gesloten. Daar rustten in een van nissen de botten van de oude bouwmeester Floris. Een ruimte van 4 x 2 meter, manshoog. Op een steen aan zijn voeteinde staat gebeiteld: Laat rusten Floris Bedloo obiit 12 M/16 D 1724. (gestorven 16 december 1724).

In de loop van 1942 doken de eerste berichten op over een ophanden zijnde metaal-vordering in Nederland. De architect van de nieuw te

bouwen toren, Jan de Meyer, heeft toen in overleg met ir. Rothuizen en dr. Unger zoveel mogelijk metaal uit het opgeruimde puin gevist en op laten bergen in de weer opengemaakte grafkelder. De zware Bourdon was zo, jammer genoeg, niet te redden. Met eiken balken en ander nog bruikbaar hout werd het graf weer gesloten. Mond dicht, laat rusten. Zand erover en een bestrating.

De fa. Meulenberg uit Heerlen, arriveerde 23 april 1943 in Middelburg bij de Lange Jan, met in het kielzog een aantal militairen van de Dienst "Rüsting".

"We komen de 27 klokken halen", zeiden ze tegen de aannemer Woudenberg. Die moesten hen echter teleurstellen. Hij wist echter nergens van. De gemeente misschien? En van het opruimen van klokken en brokken metaal was hem ook niets bekend. Hij gaat dan maar informeren bij ir. Rothuizen. Maar die maakt hem niet wijzer. Woudenberg gaat dan met Meulenberg naar de gemeente.

Rothuizen schreef intussen gauw een kaartje en liet het snel bij Unger bezorgen. "... ik meen er goed aan te doen u hiervan op de hoogte te stellen ..."

Met de van de gemeenteterreinen opgehaalde klokken zijn de Meulenbergers vertrokken. Van de grafkelder onder de toren met zijn kostbare inhoud, hebben ze niets geweten. En zo zijn het roofzuchtige monster van de "Rüstungsinspektion" vele bruikbare kilo's (klok)spijs ontgaan.

Op hoop van zegen

Augustus 1943 werd de inzamelingsactie-kerk-klokken beëindigd. In totaal 6.500 klokken waren opgehaald. Vele zijn echter de dans ontsprongen. Voornamelijk door gebrek aan transportmiddelen bleven er veel klokken voor de smeltkroes gespaard. In september 1944 staan er in totaal nog 2100 op de diverse verzamelplaatsen. Door fouten in de lijsten raakten er ook een aantal zoek.

Omdat ze die ambtenarij zat waren, "organiseerde" de Dienst Fiebig (georganiseerde leeg-roof van Nederland), het schip "Op Hoop van Zegen" om 300 klokken (de M's en P's) uit Leerdam naar Duitsland te transporteren. De eigenaar van het schip, Jan van Dijk uit Dordrecht, weigerde echter met zijn schip naar Duitsland te varen. Fiebig "regelde" een andere schipper, die naar Leerdam voer om alle klokken aan boord te nemen. Alle, op twee na!

De Bourdon was bijna 2 meter hoog. Hij was ruim 2 meter in doorsnee en woog meer dan 6.600 kg. Hij was gegoten door Claes Noorden en Jan Albert de Grave uit Amsterdam met een sierrand van engelen en het wapen van Middelburg, de dubbele adelaar. Daaronder de wapens van de Heren van de Magistraat, Anno 1715. Het Latijnse opschrift wijst de poorters erop dat met het klinken van de klok ook de levensjijd voortgaat.

Monumenten

In 1939 was de Inspecteur voor Kunstbescherming, dr. J.J. Kalf, in opdracht van de toenmalige regering, begonnen met het registreren van monumentale klokken en carillons. Het carillon van de Lange Jan, met de grote Bourdon uit 1715 viel daaronder. Op die manier hoopten ze de fraaie monumenten te kunnen redden uit de grijpgrage klauwen van eventuele vijandelijke machten. Naïef, dat wel!

ABC KMP

In de loop van 1942 namen de verliezen van de Duitse legers steeds toe. Er ontstond een groot tekort aan metalen voor de aanmaak van nieuwe wapens. De "Rüstungsinspektion" besloot toen (december 1942) ook in Nederland over te gaan tot het vorderen van kerkklokken. Alle bellen die niet als monument geregistreerd stonden, werden ingedeeld in de categorieën A, B of C en aldus verwezen naar de grote smeltkroes van Duitse wapenindustrie. De M-lijst mocht overigens niet meer dan 10 procent van het totale klokkengewicht bedragen.

De gevallen Bourdon van de Middelburgse Lange Jan, aan de voet van de toren, kreeg een plaats op de eerste M-lijst.

"Als we ons aan die lijsten houden," oordeelde de "Rüstungsinspektor" "dan draagt het Nederlandse volk te weinig bij aan de heroïsche strijd van de Duitse legers." Er kwam een herziene lijst. De Bourdon staat daarop vermeld als "afgevoerd".

Verzet

Natuurlijk werd er overal tegen de klokkenroof geprotesteerd. In verschillende plaatsen stond, toen de fa. Meulenberg de klokken kwam ophalen, op de bellen geschreven: Wie met Gods klokken schiet, wint de oorlog niet! De Meulenbergers werden tegengewerkt, uitgescholden en bedreigd. Enkele malen moest de "Feldgen-

darmerie" te hulp worden geroepen. Sleutels waren plotseling zoek, kosters niet thuis.

Meer effect had het ambtelijk traineren. Lijsten raakten zoek en werden veranderd, klokken stonden ineens op andere plaatsen. Gewichten werden onjuist opgegeven, post te laat bezorgd. De "Rüstungsinspektion" kampte met een tekort aan vervoersmogelijkheden. Ook dat telde mee. En zo bleek dat aan de einde van de oorlog 45 procent van het totale klokkengewicht nog in Nederland stond. De architect van de nieuw te bouwen toren in Middelburg, Jan de Meyer, schreef na de oorlog in een artikel over de torenbouw, over Meulenberg die de Bourdon kwam ophalen. "Kulturträger" noemde hij ze spottend. Tijdenlang schutterden ze om hem op een wagen te krijgen voor vervoer naar een schip. De Bourdon is in eerste instantie naar Zierikzee gebracht.

De archivaris dr. Unger had nog getracht hem te redden, door hem op een K-lijst te zetten (deel uitmakend van een historisch carillon). Maar het was niet gelukt. Een beschadigde klok? Uit een brandende toren gevallen? Fort damit! Naar Zierikzee. En vandaar is de oude eerbiedwaardige vervoerd naar Gorkum. Verzamelplaats Spijk. Unger en Kalf kwamen tot de ontdekking dat er in heel Zeeland geen enkele M-klok stond ingeschreven. Een kans, dachten ze.

Jammer, vond de Inspektor. Nichts zu machen! Maar wat dacht u van een paar plaatsen op de C-lijst? Met drie sterren, stelde hij voor. Dat is toch voorlopig wat uitstel.

En zo kwam de klok van de Middelburgse Oostkerk, alsnog op de C-lijst. En wonder boven wonder kreeg de oude Bourdon ook een plaats op dezelfde lijst. Met sterren.

Maar het helpt allemaal niet meer zo veel. De Inspektor neemt de lijsten langzamerhand niet serieus meer. Zijn opdracht was 90 procent en geen cent minder. Voor Kalf en Unger waren het steeds spannende besprekingen. Kalf werd het teveel. Februari 1943 ging hij met ziekteverlof. De Adjunct-Inspecteur voor de Kunstbescherming Janszen neemt zijn plaats in.

Unger neemt zijn kans waar en wijst Janszen erop (het is dan maart 1943) dat heel wat klokken van de C-lijst eigenlijk M-klokken zijn. Dat, zo beloofde Janszen, zullen we onderzoeken. "Prüfen", had hij gezegd. En zo is er ook nog een P-lijst ontstaan! (voorlopige vrijstelling).

bronzen stem van de in Amsterdam gegoten zware Bourdon (G). Anno 1715. Alles tot meerdere glorie van de rijke stad Middelburg. Toen Floris Bedloo in 1724 overleed werd hij in de familie-grafkelder onder de toren begraven. Een passende rustplaats voor de fabrick. Het graf werd afgesloten met een nieuwe zerk.

HIER LEYT BEGRAVEN FLORIS
BEDLOO IN ZIJN LEVEN SLANTS
FABRICK GEBOREN TOT MIDDEL
BURG 1654 4M/16D ENDE STERFT
DEN 16 DEC 1724 ENDE SIJNE
HUYSVROU LOUISA JOLIJT GE
BOREN TOT MIDDELBURG 1656
1M/1D ENDE ZIJN VADER ERASMUS
BEDLOO STERFT 1693 9M/20D
OUDT ZIJNDE 67 JAREN EN NOCH
ZIJN HUYSVROU TANNEKEN
PIETERS STERFT ANNO 1700
1M/28D OUD 58 JAAREN HIER
LEYT BEGRAVEN ANNA BEDLOO
OUD 55 JAREN 4 MAANDEN
OVERLEDEN 22 JANUARI 1742

De nieuwe Lange Jan

De bouwkosten bedroegen ruim 25.000 ponden (150.000 gld). Zes jaar duurde de bouw. Hoog rees toen de nieuwe toren weer in volle glorie boven de stad. Maar erg tevreden was de magistraat niet. De klinkende namen ten spijt, vertoonde de toren al spoedig gebreken.

Pieter Graafschap solliciteerde in 1718 naar de functie van stadsfabrick voor de toren. De heren Thesauriers wezen dat zondermeer af. Een fabrick voor de toren? Dat was nooit nodig geweest. En dan "soude" nu, nog nauwelijks klaar, de toren alweer een "fabrick requiren"! Ze hadden trouwens nog een appeltje met hem te schillen. Graafschap had, zo was gebleken, voor zon en feestdagen het daggeld voor werkdagen gerekend.

In 1730 wordt Jan de Munk benoemd tot stedelijk architect. Een actief en kundig man. Hij ontdekte spoedig de bij de bouw gemaakte fouten. De houten opbouw was onder de koperen bedekking verstikt. Op diverse plaatsen waren de balken gaan rotten. Met behulp van een ingenieus bedachte steiger wist de Munk

die balken te vervangen en de fouten te herstellen.

Meer dan twee eeuwen lang siert dan de Lange Jan weer ongestoord het Middelburgse stadsbeeld en strooit het carillon dagelijks zijn vrolijke klanken uit over de oude stad, begeleid door de zware tonen van de Bourdon. Tot de meimaand van het jaar 1940 kwam.

17 mei 1940 Stad en toren, in vuur en vlam Duitse bommen maakten die dag van de oude Middelburgse binnenstad een laaiende vuurzee. Het prachtige stadhuis, de oude kerken, fraaie gebouwen en tal van mooie woonhuizen gingen in vlammen op. En hoog boven die vlammenzee begon ook de Lange Jan te branden. Als een fakkel, aangewakkerd door een felle droge wind, lekten de vlammen om de toren. Sinister moeten door de loeiende brand heen nog de laatste tonen van het ondergaande carillon hebben geklonken, kort voor het met dreunend geweld neerstortte. De spits meenemend in zijn val.

En de grafsteen op het familiegraf van de oude bouwmeester Bedloo werd door de hitte, het vallende puin en het druipende metaal ook nu geheel vernield.

Na die razende vuurzee lag er aan de voet van de toren een berg brokken steen, met tussen het puin stukken lood, koper en brons.

Gescheurde platen van de spits, de verbogen wijzers van de klok en half gesmolten bronzen bellen. Verdwaasd keek de oude torenhaan uit over de troosteloze puinhoop.

De grote Bourdon, de luidklok van het carillon uit 1715, heeft een heel zonderlinge buiteling gemaakt. Kantelend viel hij, ondersteboven uit de toren en boorde zich zo in de grond. Wonderlijk genoeg was hij nauwelijks beschadigd. Een gebroken kroon en een kleine horizontale scheur aan de rand.

Twee zeer gewichtigen. Eén kwam uit Den Briel, de andere was de oude Middelburgse Bourdon. Ze misten daardoor wel een avontuurlijk deel van hun reis. Want de "Op Hoop van Zegen" is met al zijn klokken ons land niet uitgekomen. Op het IJsselmeer, bij Urk ongeveer kregen Engelse jagers het schip in het vizier. Ze vlogen er over heen, maar hebben het niet aangevallen. De roerganger heeft de boot op de dijk van de Noordoostpolder laten lopen. Daar hebben de klokken tot na de oorlog gelegen, waarna ze zijn teruggezonden naar de plaats van herkomst. De Bourdon van de Lange Jan werd met zijn Brielse maat vanuit Leerdam huiswaarts gestuurd.

Terug

In het artikel over de spits van de Lange Jan te Middelburg, schrijft Jan de Meyer over de klokkenstoel en het carillon. De teruggekomen Bourdon zal er een plaats krijgen. Kennelijk was hij niet op de hoogte van het feit dat de klok in Leerdam was blijven staan, want hij schrijft "... het bij Urk gezonken schip is in 1945 gelicht en de klokken zijn naar de plaats van herkomst teruggezonden ..."

Hoe dan ook, de Bourdon is teruggekomen en De Meyer heeft hem dus bij de Rotterdamse Scheepsbouw Mij. laten herstellen.

In 1953 (De Meyer leeft dan al niet meer) werd de klok geplaatst in de nieuwe klokkestoel van de Lange Jan.

Karwei

Een klok zoals de Bourdon met zijn gewicht van dik zes ton naar zijn plaats op 40 meter hoogte te tillen is bepaald niet niks. En als er dan na uren zwoegen een luide knal weerklinkt, vreest ieder het ergste. Een breuk in de trommel rond de as voor het oprollen van de kabel! Gelukkig werd alles tijdig vastgezet. Maar toch keken alle aanwezigen benauwd naar de op 20 meter hoogte zachtjes heen en weer wiegelende bel.

Het duurde geruime tijd voor men met een andere lier verder kon werken. Geschrokken omstanders en mopperende werklui waren het er allen over eens: *'t is altijd al een eigenwijze dwarsligger geweest. Is van grote hoogte uit een brandende toren gevallen en was nauwelijks beschadigd toen hij ondersteboven in de grond sloeg. Was de Nazi's te slim af. Is aan de wapenhandelaars ontkomen en wil dan, terug*

in Middelburg, niet naar de hem toegedachte plaats.

Carillon

Het nieuwe carillon bestaat uit 48 klokken, samengesteld in overleg met de Klokken- en Orgelraad. Gebaseerd op de stem van de gewichtige Bourdon. Op een van de vergaderingen van de raad in 1949 bracht De Meyer de in 1942 volgestopte grafkelder van Bedloo ter sprake.

Toestemming werd verleend het oude graf weer te openen. Zo werd april 1950 de rust van Floris Bedloo weer verstoord.

"... vele duizenden kilo's metaal, met een waarde van tienduizenden guldens ..." schreef de Provinciale Zeeuwsche Courant opgetogen. Brokken brons, koperen klokwijzers, kop en staart van de torenhaan, alles werd er uitgehaald. En alsnog op transport gesteld. Naar Heiligerlee weliswaar, waar de fa. Van Bergen er weer klokken van heeft gegoten.

Eén stuk van een gesmolten bel is in Middelburg achtergebleven, als een herinnering aan de rampzalige dagen van toen. Jarenlang heeft het op het tegelvloertje onder de toren gelegen. Nu is het te zien in de Abdij-tentoonstelling Historama. Op een van de bellen van het carillon staat: "Op 17 mei 1940 tot zwijgen gebracht verhef ik in 1953 mijn stem weer met kracht."

Laat rusten

Het graf werd weer gesloten, een tegelvloer dekt alles af. Floris Bedloo, slantsfabrick tot Middelburg, rust sindsdien weer ongestoord in de kelder onder de toren.

De Meyer heeft zijn toren in volle glorie niet meer gezien. Ook het carillon heeft hij niet meer gehoord, noch de bronzen stem van de oude Bourdon, uitwaaiend over de stad.

Op 30 december 1950 is hij overleden.

Bronnen

- RAZ 33.3, 1965.36
- PZC april 1950
- Jan de Meyer, Forum 1950 nov.
- Dr. W.S. Unger, Mon. van Middelburg
- Notulen Gem. raad
- Stedenbouw oorlogstijd Middelburg
- Dr. L. de Jong, Kon.d.Ned. dl. 7
- Nat. Beiaard Museum

C.G. van Aalst, Middelburg